

УДК 130.122/124.5

А. І. Яковенко

доцент кафедри світової філософії та естетики
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля,
доктор філософських наук, доцент

КАФОЛІЧНІСТЬ ЯК САКРАЛЬНО-ТЕОЛОГІЧНИЙ КРЕАТИВ: ПАТРИСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Україна сьогодні проживає, можливо, один із найскладніших і найдинамічніших періодів своєї історії, який характеризується радикальною зміною ціннісних орієнтирів і суспільних ідеалів. Цей процес актуалізує пошуки духовних цінностей як творчої сили, без яких позитивні зміни в житті не можливі; викликає інтерес до ідейної національної спадщини: української духовної культури, релігійної філософії, вітчизняної духовної традиції.

Серед феноменів української духовної культури, у якому вбачаються основи майбутнього розвитку України, учені й суспільні діячі називають кафолічність. Її розглядають як фундамент нової української державності. Проблематика цього явища чітко відображена в дорученні Президента України «Щодо подолання морально-духовної кризи суспільства» від 08.07.2005 року № 1-1/657.

Аналіз останніх досліджень. Розробка концепції кафолічності набула своєї величі у святоотецьких творіннях греко-візантійського напрямку Ірінея Ліонського, Опанаса Великого, Василя Великого, Григорія Богослова, Григорія Нісського, Іоана Златоуста, Іоана Дамаскіна й була пов'язана з проблемою збагнення – пізнання таємниці Святої Трійці. Розгляд проблеми кафолічності у світлі української національної ідеї, аналіз філософських поглядів згаданих авторів і вживання їх ідей відповідно до умов українського мислення міститься в працях С. Вовканича, І. Дзюби, С. Довгаля, М. Жулинського, О. Забужко, Л. Лук'яненка, Д. Павличка, М. Поповича, В. Солдатенка.

Уся багатообразна філософсько-етична проблематика української національної ідеї в особливій кафолічно-креативній системі узагальнена в праці О. Забужко «Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період». Філософія національної ідеї розглядається як самостійна креативно-інтелектуальна течія, у якій проблема кафолічності відноситься до одного із сегментів системи національної свідомості, до питань про сутність і сенс національного буття [3].

Своєрідність інформації С. Довгаля в праці «Соборність з кубанцями» полягає в тому, що автор наполягає на позиції, що суть поняття «соборність» може бути встановлена лише за умови розумового залучення до онтологічного досвіду

тієї духовної традиції, у межах якої це поняття було сформоване, тобто до церкви, і на території, яка зараз входить до меж канонічно-еклезіологічного впливу [2].

Християнський теолог Іоанн Дамаскін доводив, що послаблення претензій від тілесної природи людини дає більшу свободу рухів душі, як зазначає релігійний дослідник Х. Кін. Новозавітна особистість – незавершена, відкрита християнська система, здатна до сходження, вдосконалення й занепаду, проте вона повинна бути інтенційно спрямована на еклезіологічну кафолічність. Новозавітна філософія повинна бути знанням не тільки того, що є, а й того, що повинно бути, проектом потрібного. Вона має розкривати перспективу, бути знанням можливостей, оскільки вони передують дійсності. Християнське буття характеризується насамперед двоєдністю, єдністю абсолютного і відносного, духовного і матеріального [9].

Формування мети статті. Основна мета статті – на основі релігійно-філософського аналізу діалектичної системи «кафолічність – еклезіологія – свідомість» як явища культурно-релігійного в духовному житті суспільства надати експлікацію розвитку унікальної ідеї кафолічності як способу актуалізації людиною етично-духовних вимірів свого буття на основі християнсько-православної традиції.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- дослідити релігійно-теологічні, філософські засади кафолічності в православної еклезіології;
- показати оригінальність кафолічної свідомості як синтез богословської творчості, церковного досвіду, розуму й віри.

Виклад основного матеріалу. Основні типологічні межі соборності як цілісного феномену православної культури визначилися під впливом східної патристики. Візантійськими мислителями в процесі збагнення таємниці Святої Трійці теоретично була сконструйована ієрархічно ступінчаста онтологія, збудована за кафолічним (соборним) принципом, де в ролі організуючого духовно-етичного начала виступає «абсолютно сакральний Собор» – Свята Трійця. Невід'ємними складовими сегментами цієї онтології стає православна антропологія та гносеологія.

Наявність моменту кафолічності у візантійському типі мислення органічно та природно

складає його специфіку. Християнський теолог Леонтій із Візантії знаходив своєрідність візантійського типу мислення в тому, що воно антираціональне, засноване на інтуїції. Систематичне понятійне пізнання є для візантійців нерівнозначним життєвій істині. Тому найбільш глибокі ідеї висловлено в літературі з філософії, яка уможлядно осягає життя.

Своєрідність візантійського мислення позначена й на християнській релігійній філософії. Суть візантійського онтологізму полягає в тому, що властиве відчуття приналежності свого буття до буття загального є одночасно об'єктивним, надіндивідуальним. Таке розуміння буття відображається на візантійській релігійності, яка найкраще відображає національний духовний склад. Візантійська норма буття – це буття в Богові, не прагнення до Бога, а розчинення в Богові. Завдяки такому прагненню візантійське мислення й духовне життя релігійні не тільки за внутрішньою суттю. Релігійність проникає у всі зовнішні сфери духовного життя, у тому числі й у життя. Згідно з християнським теологом Леонтієм із Візантії суспільне життя духовне, а не матеріальне. Це духовне виступає у формі онтологічної всеєдності Я і Ти, тобто кафолічності [8, с. 236–245].

Ми мислиться не як зовнішній, лише пізніше утворений синтез декількох Я, а як їхня первинна нерозкладна єдність, із лона якої спочатку виростає Я й завдяки якому можливе Ми. Ми є таке конкретне ціле, у якому не тільки можуть існувати його частини, невіддільні від нього, а яке й саме внутрішньо пронизує кожен частину й у кожній наявне повністю. Я у своїй своєрідності при цьому не заперечується, тільки у зв'язку із цілим й отримує цю своєрідність, свободу, насичується життєвими соками надіндивідуальною спільністю людства. Платон використовував таке порівняння: «Я подібно до листа на дереві, який зовні не стикається з іншим листям або стикається лише випадково, але внутрішньо, через з'єднання й суччя зі спільним коренем, зв'язаний, отже, з рештою всього листя й веде з ними спільне життя» [5, с. 63]. Ця кафолічність – ми як світогляд, органічний для Церкви, оскільки Церква – це та реальна духовна суть, навколо якої люди добровільно об'єднані в живу, внутрішню, духовну єдність. Кафолічність – це внутрішня гармонія між живою особистою душевністю й надіндивідуальною єдністю, здійснювана на релігійній основі. Метою суспільства, побудованого на соборних началах, за християнським теологом Леонтієм із Візантії, має бути повніше втілення Божественної правди в суспільстві на основі любові до ближнього [12, с. 165–173].

Християнсько-теологічна думка Максима Сповідника не зводиться до системи або доктри-

ни, вона звернена на християнське осмислення історії, життя й стосунків між Богом і людиною. Під впливом святоотецької літератури християнський теолог доповнив категорію кафолічності поняттям «триєдність», уявляючи створене буття як віддзеркалення Божественної Троїстості (Бог-Отець, Бог-Син, Бог-Святий Дух). Кожен момент світу по-своєму містить у собі ціле світу, яким є Бог. Бог присутній у всьому, у нескінченному різноманітті власних моментів, не приглушаючи їхнього власного значення. Світ становить процес пульсації Абсолютного: розпад первинної всеєдності на множини та становлення єдності з наявної множинності. Церква – вищий суб'єкт, у якому найбільш повно реалізується всеєдність людства на тутешньому емпіричному світі. Вона виявляє себе в нижчих то однієї, то іншої грані. Проте в будь-якому разі кожен із суб'єктів історичної дії рівноцінний будь-якому іншому [18, с. 247–278].

Ідею кафолічності християнський теолог Святий Максим Сповідник убаचाє в житті особистості. Особистість – само собі тотожне Я – існує тільки в конкретних моментах, у конкретних актах життя. Кожен момент є весь Я і будь-яка їх сукупність – весь Я, проте кожен момент якісно відмінний від кожного іншого, тому життя є вічною новизною. Особистість є живою всеєдністю своїх моментів, вона індивідуальна для кожної людини, проте особистість – це не те саме, що індивідуальність. Індивідуальність єдина, одинична, виражена в характері й долі людини. В особистості людина розкривається з боку спільності з іншими людьми – особистість соціальна. Людина живе всередині суспільства, в історичному часі й фізичному просторі. Уся сфера життя особистості є сама особистість.

Індивідуальне Я є моментом – індивідуалізацією вищих, тобто таких, що мають надіндивідуальний об'єм Я, соціальних особистостей – сім'ї, народу, церкви, людства. Особистість людини актуальна в одному якомусь моменті, соціальні особистості або надіндивідуальні єдності актуальні тільки в конкретних людях, актуальні саме в складі свідомості кожної людини, оскільки вона переживає як своє життя цієї соціальної спільності, живе її інтересами, говорить від її особи [16, с. 254–298].

Індивідуальна відповідність індивідуальній людині Ісусові Христу має мету – кафолічне єднання з Ним у Його Особі. Релігія стає об'єктивною надіндивідуальною реальністю, хоча вона існує тільки в окремих індивідуумах, що є стосовно неї її конкретними моментами. Вона існує як єднальне начало й виражена в існуванні общини, народу, культури. Кожна релігія в цьому сенсі є соціальною особистістю, яка живе у своєму історичному часі, території, тоді як різні релігії,

по-різному ставлячись до Бога, є моментами релігії як такої, яка є вседністю всіх конкретних релігій. Християнська церква християнського теолога Святого Максима Сповідника посідає тут таке ж місце, як Ісус Христос серед людей [16, с. 127–153].

Кафолічність (соборність) у православній еклезиології означає досконалу повноту й цілісність її, що реалізовується через безліч складових її особистості за допомогою соборування, що зростають у ній до повноти й цілісності особистісного буття. Філософське значення розробки ідей кафолічного устрою церкви виражається в тому, що вона дає приклад побудови стосунків індивіда та спільноти, частини й цілого в органічній єдності цілісності й відмінності, рівності й ієрархії. Досягається це на основі співвіднесеності з якимсь третім, що розуміється як вище й правляче начало індивіда та спільноти. Основи людської кафолічності – у божественній триєдності. Особливість православного розуміння Святої Трійці полягає в тому, що Бог-Отець, Бог-Син, Бог-Святий Дух об'єднані внутрішньою якнайглибшою єдністю, проте водночас ця єдність об'єднує різне.

З тих мислителів, які розвивали православне вчення про кафолічність, безперечний інтерес становлять погляди на кафолічність (соборність) християнського теолога Прокопія з Гази. Поза своєю суттю Бог існує як божественна енергія, що пронизує весь тварний світ. Створіння залучене до Бога через божественну енергію, тобто синергію. Через це все існує одне в іншому, створене не входить в енергійну єдність, не втрачаючи при цьому своєї своєрідності. Отже, буття для християнського теолога Прокопія будується на принципах синергійної кафолічності [17, с. 157–183].

Антропологія християнського теолога Прокопія також по суті кафолічна. Мислитель розрізняє в людині особистість і людську природу. Люди володіють єдиною загальною природою в багатьох людських особистостях. Якщо людина замикається на егоїстичному Я, то відбувається зіставлення своєї природи з природами інших. Гармонійно особистість може розвиватися лише за відмови від своєї індивідуальної обмеженості, щоб знову знайти загальну й тим самим «реалізувати власну особистість» [7, с. 281].

Правильне розуміння співвідношення єдності в множині в людині може бути зрозуміле за теологічної герменевтики Євангелія. Богословські висновки повинні спиратися на містичний досвід. Прикладом такого богослов'я для християнського теолога Прокопія є східна патристика. Кожен теолог повинен вивчати її, проте вивчення має бути творчим. Подібний підхід християнський теолог Прокопій демонструє у своїй еклезиології. Теологічно-релігійний мислитель характеризує церкву як єдиний собор, як сукуп-

ність безлічі тварних іпостасей: «Людські особистості і є суть Іпостасі єдиної природи Церкви» [11, с. 173].

Християнський теолог Святий Іван Ліствичник поділяв думку християнського богослова Прокопія в тому, що треба поглиблено вивчати світ нестаріючого досвіду отців церкви. Християнський теолог Святий Іван Ліствичник радить сучасним богословам не забувати античної філософії. Забуття християнського еллінізму або патристики означає вихід із ритму кафолічності. Розвиток богослов'я християнський теолог Святий Іван Ліствичник розуміє як зростання в істині. Під час цього процесу відбувається не тільки накопичення інтелекту, а й вростання в кафолічність, вихід із суб'єктивності. Причетність ритму кафолічності робить теологію сучасною з урахуванням кращих християнських традицій. «Патристика, кафолічність, історизм, еллінізм – усе це пов'язані аспекти єдиного й нерозкладного завдання» [4, с. 209].

Християнський теолог Святий Іван Ліствичник застерігає від помилки, коли відбувається змішення церковності й народності, а саме народне життя сприймається як якась природна кафолічність. Справжня кафолічна свідомість не просто колективна свідомість. Кафолічна свідомість, будучи єдністю в множині, не розчиняє в собі індивідуальності й не стає тільки «пасивним медіумом родової свідомості» [1, с. 176]. Кафолічна свідомість об'єднує разом особисту богословську творчість, церковний досвід, розум і віру. Виражена кафолічна самосвідомість церкви, вміщуючи в себе всю повноту минулого, має історичний характер. Тільки через свою історичність богословська свідомість може бути кафолічною.

Християнський теолог Святий Іван Дамаскін пов'язує поняття кафолічності з православним розумінням Святої Трійці: Бог-Отець, Бог-Син і Бог-Святий Дух тісно поєднані, разом із тим ця єдність «об'єднує різне» [15, с. 215]. Акт народження кожної з іпостасей Трійці означає здатність жертвувати собою, де Я стає не Я, а Ти на основі любові. Кохане відмовляється від себе заради того, що любить. Я і Ти ою'єднуються в нову якість та утворюють єдине після розрізнення. Таким чином, християнський теолог Святий Іван Дамаскін підкреслює, що Божественні іпостасі, зберігаючи індивідуальні відмінності, водночас складають вищу форму єдності, засновану на любові. Пресвята Трійця є повнота й досконалість. Суть Бога відкрита в ній як єдиносуще Отця і Сина Святого Духа – як собор.

Для християнського теолога Івана Дамаскіна гармонійне поєднання багатоступової й особистісного начала можливе тільки в церкві. Дійсна кафолічність для нього є церковністю. Тільки тут символ віри залишився незмінним, заснованим

на соборній свідомості церкви. Головне завдання церкви полягає в тому, щоб «людські багатоденності здійснювалися за образом Божої єдиносуті, приходивши в Собор, представляли б дійсне тіло Христове» [10, с. 149].

Християнський теолог Святий Іван Дамаскін розуміє, що об'єднання людської сім'ї в Собор – завдання важке, яке вимагає величезних зусиль і багато часу. Кафолічна онтологія створює основу для того, щоб собори були органами соборного управління. Одна з проблем історичної церкви – поєднання соборного й ієрархічного начал. Розбіжність і несполучуваність цих двох начал стали, на думку християнського теолога, результатом відхилення від справжнього православного поняття «соборність» [13, с. 210]. Православне розуміння церкви як собору полягає в тому, що вона є одкровенням Божественної Трійці, досконалого по суті собору.

Кафолічність будується на синтезі ієрархічного й соборного начал. Ієрархизм виступає істотною якістю соборності. Кафолічна єдність – це не безособистісна рівність, а рівність, що зберігає унікальну якість кожного. Церква є ієрархічною, тому що вона кафолічна, і кафолічна тому, що ієрархічна. Православне розуміння кафолічності об'єднує людей в єдність у множині, у собор, де вони не перестають бути особистостями. Кафолічність є виходом із безвиході, у яку завели людей абсолютний індивідуалізм і абсолютний колективізм. Православне розуміння кафолічності може й повинно стати важливим принципом соціального життя, і тоді можливий прогрес.

Православ'я є напрямом християнства, який якнайповніше виразив принцип єдності в множині. Воно привело до відродження кафолічної еклесії, яка постає як церква у всьому єдина і цілісна, у якій часткове підпорядковане загальному, а загальне не пригнічує часткове, єдність не суперечить множині, а припускає її, де ієрархія не пригнічує часткове, єдність не суперечить множині.

Таким чином, ідея кафолічності виражає потребу людини в пошуках зв'язку та спорідненості всього сущого, його першооснови, уявлення про неповноцінність наявно-індивідуального буття. Вона пов'язана з проблемою розуміння людини, її фундаментальними особливостями, пошуками життєвих сенсів. У прагненні до гармонії людина відкриває вселенський простір, переростає самодостатність природного земного буття. Настроєність на всесвіт, зверненість до цілісної гармонії, до створення цінностей і вирішення духовних завдань відображає соборність. Кафолічність є одним зі способів вкорінення суб'єкта в соціальному світі. З його допомогою відбувається адаптація присутності людини у всесвіті й реалізація індивідуальних якостей особистості. [14, с. 187–195].

Основний онтологічний принцип кафолічності, досконалої єдності в множині, усі елементи якої тотожні між собою й тотожні в цілому, проте водночас не зливаються в невиразну й суцільну єдність, а утворюють особливий поліфонічний лад, розробляється в християнському світогляді як кафолічний принцип в лоні Церкви.

Гносеологія православної патристики, будучи розвитком її антропологічного вчення, акцентувала увагу на процесах самопізнання, самоспостереження й рефлексії. Візантійська гносеологія організувала пізнавальні принципи на основі синтезу ідеї абсолютної непізнаваності Божества й утвердження його іманентності світу через енергії, символи, речові прояви, через особистісне єднання з Богом.

У працях візантійських християнських учених була сформульована парадигма, у руслі якої здійснювалося кафолічне богопізнання й будували свої висновки християнські теологи й філософи, розвивали свої уявлення про кафолічність.

Можна сказати, що спільним для візантійської теологічно-філософської думки є підхід до таємниці Кафолічності-Трійці. Особливістю, що вплинула на православне розуміння кафолічності, було засвоєння теорії патристики. Тому кафолічну ідею Святої Трійці було усвідомлено теологічно-філософським шляхом та практичним вираженням соборних ідей у емпіричних формах еклесіологічного екзистенціалізму [6, с. 437–482].

Висновки. Важливий висновок нашого дослідження полягає в тому, що розуміння проблеми кафолічності (соборності) нерозривно пов'язане з антропологічною концепцією православ'я, основними характеристиками якої стали такі: обґрунтування духовності як граничної основи реального буття людини; духовно-етичне вдосконалення особистості; орієнтація на духовний подвиг в ім'я кафолічного ідеалу. Від святоотецької культурної традиції, у якій зафіксовано суперечність між духовною й плотською людиною, зміст антропологічної проблематики прийшов до розуміння людини як вселенської кафолічної істоти.

Література

1. Голубинский Ф. Премудрость и благость Божия в судьбах мира и человека / Ф. Голубинский. – СПб. : Типография М.М. Стасюлевича, 1894. – 352 с.
2. Довгаль С. Соборність з кубанцями / С. Довгаль // Україна молода. – 2013. – 17 січня. – С. 25–41.
3. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. Забужко. – К. : Факт, 2006. – 156 с.
4. Малиновский Н. Православное догматическое богословие : [сочинения] : в 4 т. / Н. Малиновский. – СПб. : Изд. М. Пирожкова, 1904– . – Т. 1. – 1904. – 571 с.
5. Франк С. Духовные основы общества / С. Франк. – М. : Республика, 1992. – 511 с.
6. Bardenhewer O. Patrologie / O. Bardenhewer. – Br. 3 Aufl. – Freiburg, 1901 – 592 p.
7. Eisenhofer L. Procopius von Gaza / L. Eisenhofer. – Freiburg, 1897. – 481 p.

8. Ermoni V. De Leontio byzantino / V. Ermoni. – Paris, 1895. – 453 p.
9. Kihn H. Patrologie / H. Kihn. – Paderborn, 1904-1908. – 758 p.
10. Langen J. Johannes von Damaskus / J. Langen. – Gotha, 1879. – 517 p.
11. Lindl E. Die Oktateuchkatene des Prokop von Gaza / E. Lindl. – Munchen, 1902. – 457 p.
12. Loofs F. Leontius von Bysanz (Texte u. Untersuchungen) / F. Loofs. – Leipzig, 1887. – 539 p.
13. Lupton K. St. John of Damascus / K. Lupton. – London, 1884. – 581 p.
14. Perrier P. St. Jean of Damascus / P. Perrier. – Strasbourg, 1863. – 473 p.
15. Mohler J. Patrologie / J. Mohler. – Regensburg, 1840. – 494 p.
16. Preuss O. Ad Maximi Confessoris de Deo hominisque deificatione doctrinam ad-notationes / O. Preuss. – Schneeberg, 1894. – 543 p.
17. Seitz J. Die Schule von Gaza / J. Seitz. – Heidelberg, 1892. – 617 p.
18. Straubinger H. Die Christologie des hl. Maximus Confessor / H. Straubinger. – Bonn, 1906. – 485 p.

Анотація

Яковенко, А. І. Кафолічність як сакральнотеологічний креатив: патристичний аспект. – Стаття.

У статті обґрунтовується думка про те, що релігійно-теологічні, філософські ідеї кафолічності були пов'язані стрижнвою системно-індукційною складовою – кафолічною свідомістю, яка є синтезом богословської творчості, церковного досвіду, розуму й віри, аналізом православно-теологічного розуміння та вплив якої в українському суспільстві є актуальним. Наукове дослідження цих ідей, потреба зрозуміти базові духовні цінності минулого, можливість їх реального відродження й ефективного функціонування в сучасній життєвій ситуації українського суспільства є метою статті. Зміст цієї статті – експлікація сукупності істотних і відмітних християнських сегментальних якостей системи кафолічності як явища культурно-релігійного в духовному житті українського суспільства.

Ключові слова: християнство, кафолічність, Бог, Святе Письмо, любов.

Аннотация

Яковенко А. И. Кафолитичность как сакрально-теологический креатив: патристический аспект. – Статья.

В статье обосновывается мысль о том, что религиозно-теологические идеи кафолитичности были связаны стержневой системно-индукционной составляющей – кафолитичным сознанием, представляющим как синтез богословского творчества, церковного опыта, разума и веры, анализ православно-теологического понимания, влияние которого в украинском обществе является актуальным. Научное исследование данных идей, потребность понять базовые духовные ценности прошлого, возможность их реального возрождения и функционирования в нынешней бытийной ситуации являются целью статьи. Содержание статьи – экспликация совокупности существенных и отличительных христианских сегментальных качеств системы кафолитичности как явления культурно-религиозного в духовной жизни украинского общества.

Ключевые слова: христианство, кафолитичность, Бог, Библия, любовь.

Summary

Yakovenko A. I. Catholicity as sacral and theological creativity: patristic aspect. – Article.

The author in the article gives arguments that the religious-theological ideas of catholicity were connected with the essential systematic-induction component – catholicity awareness which is a synthesis of the theological creativity, church experience, mind and faith, analysis of orthodox-theological comprehension which influence on the Ukrainian society is very important. The scientific research of the above-mentioned ideas, the necessity of understanding the basic spiritual values of the past, the possibility of their restoring and functioning in nowadays' reality are the aims of the article. The content of the article is the explication of the total essential and distinctive Christian segmental properties of the catholicity system as a phenomenon of cultural and religious components in the spiritual life of the Ukrainian society.

Key words: Christianity, catholicity, God, Bible, love.